

گزارشی از بعضی نسخه های خطی مرحوم حاج حسین نخجوانی (محفوظ در کتابخانه ملی تبریز)

*
فرید قاسملو

این مجموعه، شامل ۸۳۸ جلد کتاب خطی و ۱۸۵۷ جلد کتاب چاپ سنگی است که در حدود سالهای ۱۳۴۴-۱۳۴۳ به کتابخانه ملی تبریز اهدا شده است. مجموعه خطی آن، خود حدیثی جدا از نفایس کتاب و کتاب آرایبی به شمار می‌رود. مجموعه کتابهای چاپ سنگی نیز، از آنجا که این دو برادر تبریزی به تجارت اشتغال داشته و یکی از مراکز تجاری آنها هند بوده است، شامل مجموعه بی‌ظییری از کتابهای چاپ شده در چاپخانه تاریخی و مشهور «نول کشور» در ایالت لکهنو هند می‌باشد.

بر اساس روایتی که از این دو برادر نقل شده است، در یکی از سفرهای تجاری آنان به هندوستان، به هنگام مراجعت دو برادر از بمبئی، در حالی که تمامی سرمایه همراه خود را صرف خریدن کالا برای حمل به ایران کرده بودند، شخصی هندی با چند صندوقچه مملو از کتاب خطی و چاپی سر رسیده و قصد فروش آنها را به برادران نخجوانی داشته است. آنها که پولی برای خریدن نداشتند، ترجیح می‌دهند به جای آوردن کالا به ایران آنها را به صاحبانشان عودت داده و با پول کالاها کتابها را خریداری و به ایران انتقال دهند، اما کتابفروش که از علاقه برادران نخجوانی به کتاب و فرهنگ دوستی آنان مطلع بوده است، ترجیح می‌دهد کتابها را به آنان واگذار نماید تا بعد از مراجعت به ایران پول کتابها برایش فرستاده شود.

در هر صورت، مجموعه حاج حسین نخجوانی، میراث گراندردی از نفایس می‌باشد که علاوه بر کتابهای خطی، هم چنین شامل مجموعه‌ای از مرقعات نیز می‌باشد. از جمله مرقعی به خط میرعماد، نمونه بسیار زیبایی از مرقعی به خط ناخن و نیز خوش نویسی بخشی از قرآن کریم به خط یاقوت

کتابخانه ملی تبریز (تأسیس ۱۳۳۲ شمسی) از نظر قدمت و نیز از نظر مجموعه مخطوطات آن، یکی از کتابخانه‌های مهم ایران به شمار می‌رود. نسخه‌های خطی این کتابخانه عموماً مجموعه‌های اهدایی دو برادر فرهنگ دوست و روشنفکر تبریزی - محمد و حسین نخجوانی - می‌باشد که به کتابخانه ملی تبریز (که این دو برادر خود از بنیان آن نیز بودند) اهدا شده است. این کتابها که شامل مجموعه‌ای از کتابهای خطی و نیز مقدار زیادی کتاب چاپی می‌باشد، طی سالهای دههٔ چهل شمسی به کتابخانه ملی تبریز اهدا شده است. از میان این کتابها، مجموعه اهدایی برادر بزرگتر، مرحوم حاج محمد آقا نخجوانی، شامل ۱۴۶۷ جلد کتاب خطی و ۱۸۸۰ کتاب چاپی (مشمتمل بر حدود ۹۰۰ جلد کتاب چاپی سنگی، ۸۰۰ جلد چاپ سربی و نیز تعدادی روزنامه‌های قدیمی) در فهرستهای جداگانه معرفی شده‌اند. فهرست نسخه‌های خطی این مجموعه در سه مجلد، توسط مرحوم میر ودود سید یونسی رئیس وقت کتابخانه ملی تبریز بین سالهای ۴۸ تا ۵۴ شمسی منتشر شد. همچنین، فهرست کتابهای چاپی آن نیز به کوشش محمد صادق پور وجدی و جمشید فرآدین در سال ۵۲ منتشر شد. اما از آنجا که از مجموعه برادر کوچکتر، مرحوم حاج حسین آقا تاکنون فهرستی منتشر نشده است، کمتر کسی اطلاع دارد که کتابهای خطی کتابخانه ملی تبریز منحصر به مجموعه اهدایی حاج محمد آقا نمی‌باشد، و مجموعه‌ای جداگانه از کتابها اهدایی مرحوم حاج حسین آقا نیز در آنجا نگهداری می‌شود.

* عضو هیئت علمی بنیاد دائرة المعارف اسلامی

مستعصمی در ۶۶ برگ به خط ریحان ممتاز.
تنها موردی که از نسخه‌های خطی این مجموعه یاد شده
است، بخشی از مقاله مرحوم محمد تقی دانش پژوه تحت
عنوان: فهرست کتابخانه‌های شهرستانها (تبریز، کاشان، یزد،
اصفهان) در نسخه‌های خطی، مجلد چهارم (تهران، ۱۳۴۴
شمسی) می‌باشد که در بخش مربوط به شهر تبریز آن ۵۷
نسخه از این مجموعه نام برده شده‌اند.

از نظر موضوعی، مجموعه حاج حسین نخجوانی دارای
کتابهایی در زمینه علوم طبیعی (شامل ریاضی، ستاره‌شناسی
و پزشکی)، تاریخ، ادبیات و لغت، حدیث و فلسفه و کلام
می‌باشد. اما بهترین بخش مجموعه را کتابهای شعر، شامل
کلیات، مثنوی‌ها، دیوانها و سفینه‌های شاعران مختلف
تشکیل می‌دهد. حدود ۲۵۰ نسخه از کل مجموعه کتابها به
این موضوع اختصاص دارد. مجموعه‌ها و جنگ‌ها نیز به ۱۵۰
نسخه بالغ می‌شوند.

در زمینه کتابهای علوم طبیعی این مجموعه به جز
نسخه‌های متعددی از شرح بیست باب در تقویم ملامظفر
گنابادی، چند نسخه از خلاصه الحساب شیخ بهایی و دو
نسخه از ذخیره خوارزمشاهی سید اسماعیلی گرگانی، این
کتابها را می‌توان نام برد:

تحریر اصول اقلیدس، از خواجه نصیرالدین طوسی، مورخ
۱۰۹۴ (۴۵).

تحریر مجسطی بطلمیوس، از خواجه نصیرالدین طوسی،
مورخ ۱۰۷۵ (۱۰).

زیج جامع سعیدی، از شرف‌الدین حسینی آملی، مورخ
۸۹۰ (۴۴۸).

زیج الغ بیگ، از محمد الغ بیگ گورکانی، به خط محمد
بن باقر زین‌العابدین یزدی، مشهور به ملامحمد باقر یزدی
(زنده در ۱۰۴۷ قمری) ریاضی‌دان و ستاره‌شناس مشهور
ایرانی (۷۶۱) چون این نسخه توسط یک متخصص کتابت
شده طبعاً از اشتباهات ناشی از بی‌دانشی کاتب خالی است و
می‌تواند در تصحیح این زیج بهره بسیار از آن برد. نسخه‌ایی
از زیج خاقانی در تکمیل زیج ایلخانی به خط همین ریاضی
دان در کتابخانه آیت‌الله العظمی مرعشی‌نجفی (ره) وجود دارد
(نک: فهرست آن کتابخانه، جلد ۲۱، ص ۱۳۶).

از مجموعه نسخ دانش پزشکی و علوم وابسته نیز می‌توان

از این کتابها نام برد:

قانون، از ابن سینا، مورخ ۶۳۳ (۲۸).

جامع الادویه، از ابن بیطار، مورخ ۹۱۳ (۱۱).

رساله قرآبادین، منسوب به محمد بن زکریا رازی، مورخ
۱۰۵۱ (۱۷۵/۱).

و دو نسخه از اختیارات بدیعی زین‌الدین عطار، مورخ
۸۷۰ (۳۷۳) و مورخ ۱۱۰۷ (۷۹۳).

از مهمترین کتابهای تاریخی نیز به نسخه‌های زیر
می‌توان اشاره نمود:

روضة الصفا، از میرخواند، مورخ ۱۱۲۲ (۸۰۸).

تاریخ یمینی، از ابونصر محمد عتبی رازی، مورخ ۱۱۲۸
(۷۹۰)، و ترجمه همین کتاب از آزاد طهرانی (۶۳۳).

تجزیه الامصار (تاریخ و صاف)، از خواجه شهاب‌الدین
عبدالله شرف، مورخ ۱۲۳۲ (۷۸۸).

جهانگشای نادری، از میرزا محمد خان استرآبادی، مورخ
۱۲۲۵ (۷۷۹).

تاریخ حبیب‌السیر، از خواندمیر، مورخ ۱۰۲۷ (۷۷۱).

تاریخ دنباله، از آزاد طهرانی (۶۳۳).

تقویم التواریخ، از حاجی خلیفه، مورخ ۱۱۰۸ (۲۷)، و تاریخ
واسطی از محمود بن جعفر جعفری، تحریر قرن ۱۰ (۶۵۸).

از مهمترین کتابهای ادبی نیز (به جز دیوانها و سفینه‌ها)
کتابهای زیر را می‌توان نام برد:

القاموس المحيط، از فیروز آبادی، تحریر قرن ۹ (۶۲۸).

جمع مختصر در عروض و قافیه، از وحید تبریزی، مورخ
۸۹۸ (۳۰۲).

میزان الاشعار، از سیفی عروضی، مورخ ۱۳۱۸ (۳۳۸).

و لغت جغتایی، در بیان معنی چند لغت ترکی جغتایی و
البته به زبان ترکی، تحریر قرن ۱۱ (۱۳۸).

و دو نسخه از مقدمه‌الادب جارالله زمخشری، یکی تحریر
قرن ۸ (۴۸۴) و دیگری تحریر قرن ۹ (۴۹۰).

و دو کتاب نثر فارسی، انوار سهیلی، تحریر قرن ۱۳ (۸۲۶)
و مرزبان‌نامه، مورخ ۱۰۷۰ (۶۴۵).

از مهمترین دیوانها، مثنویها و کلیات شاعران ایرانی نیز
این کتابها شایان ذکر می‌باشند:

ادیب صابر ترمذی، دیوان، در دو نسخه یکی مورخ ۱۲۴۷
(۱۸۶) و دیگری تحریر قرن ۱۳ (۱۱۵)، اسیری، دیوان، تحریر

قرن ۱۱ (۱۲۸). امیر خسرو دهلوی، مطلع الانوار، مورخ ۱۰۷۰ (۸۵). امیر علیشیر نوایی، کلیات، مورخ ۱۲۳۰ (۱۴). امیر معزی، دیوان، در دو نسخه: یکی مورخ ۱۲۶۲ (۱۷۸) و دیگری بدون تاریخ تحریر (۱۳). جامی، یوسف و زلیخا، بدون تاریخ (۴۰). میرزا حسن جوزا، دیوان، مورخ ۱۲۹۶ (۱۰۹) حیران خانم دنبلی، دیوان، در دو نسخه: یکی تحریر قرن ۱۲ (۱۵۶) و دیگری تحریر قرن ۱۳ (۲۰۰). حیرتی، دیوان، در دو نسخه: یکی مورخ ۹۷۴ (۲۵) و دیگری بدون تاریخ (۴۷). خرم گردشی، دیوان، تحریر قرن ۱۳ (۱۵۲) خواجه، کلیات، تحریر قرن ۹ (۱۹). رشید وطواط، دیوان، تحریر قرن ۱۳ (۱۷۷). رفیق اصفهانی، دیوان، مورخ ۱۲۳۷ (۵۱). سعدی، بوستان، مورخ ۹۷۹ (۱۴۵). سوزنی، سمرقندی، دیوان، تحریر قرن ۱۳ (۳۳۲). شانی تکلو، دیوان، تحریر قرن ۱۰ (۱۹۶). شاه اسماعیل صفوی، دیوان، بدون تاریخ تحریر (۱۲۸). شفایی، دیوان، مورخ ۱۰۰۴ (۱۰۲). شهاب ترشیزی، دیوان، تحریر قرن ۱۳ (۱۰۸). صائب تبریزی، کلیات، بدون تاریخ (۳۲). صباحی کاشانی، دیوان، مورخ ۱۲۴۶ (۱۹۳). طالب آملی، دیوان، در دو نسخه: یکی مورخ ۱۰۲۸ (۲۰۱) و دیگری تحریر قرن ۱۱ (۱۷۱). عاشق اصفهانی، دیوان، در دو نسخه: هر دو تحریر قرن ۱۳ (۱۰۳) و (۸۹). عبدالواسع جبلی، دیوان، مورخ ۱۲۰۸ (۳۵). عثمان مختاری، دیوان، مورخ ۱۳۵۷ (۱۴۴). عرفی شیرازی، دیوان، مورخ ۱۲۳۳ (۱۶۵). عنصری، دیوان، در دو نسخه: یکی مورخ ۱۲۵۱ (۱۴۲) و دیگری مورخ ۱۲۶۴ (۱۴۳). فتحعلی خان صبا، دیوان، مورخ ۱۲۵۷ (۱۰۱). فتحعلیشاه قاجار، دیوان، مورخ ۱۲۴۳ (۱۴). فضولی بغدادی، دیوان، در دو نسخه: یکی مورخ ۱۲۴۴ (۱۰۶) و دیگری بدون تاریخ تحریر (۱۷۴). قطران تبریزی، دیوان، بدون تاریخ (۱۳۴). مجد همگر، دیوان، تحریر قرن ۱۱ (۱۹۴). محتشم کاشانی، دیوان، مورخ ۱۱۹۲ (۱۳۱). مسعود سعد سلمان، دیوان، مورخ ۱۲۶۱ (۱۶۸). معجز شبستری، دیوان، بدون تاریخ (۱۸۰). ملال، دیوان، بدون تاریخ (۴۶). ملول، دیوان، تحریر قرن ۱۳ (۱۸۸). منوچهری، دیوان، در دو نسخه: یکی مورخ ۱۲۶۰ (۱۳۱) و دیگری بدون تاریخ (۹۸). مولوی، مثنوی، مورخ ۸۹۵ (۳۳). ناجی، دیوان، بدون تاریخ (۳۰). نظامی، کلیات، (۳۷).

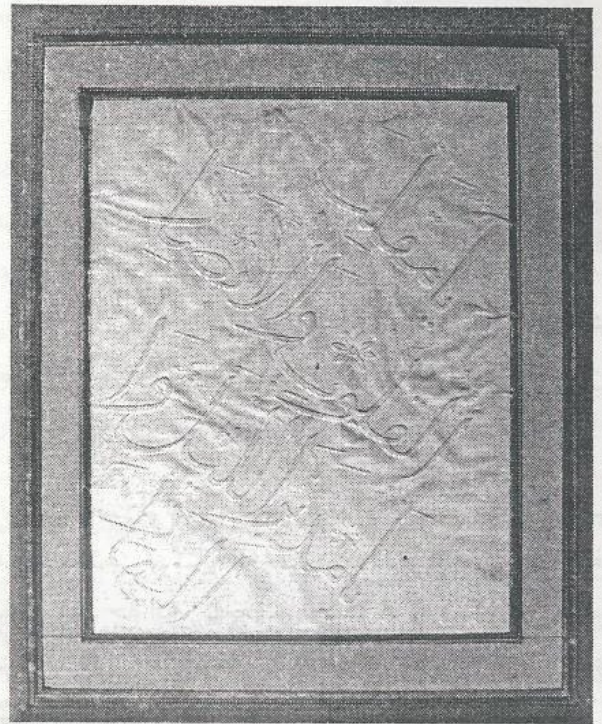
به جز این کتابها، یکی دیگر از نفائس مجموعه اهدایی مرحوم حاج حسین نجخوانی دیوانها، سفینه‌ها و کتابهایی

است که به خط شاعر یا مؤلف آنها می‌باشند. این نسخه‌ها در کل مجموعه به شرح زیر می‌باشند:

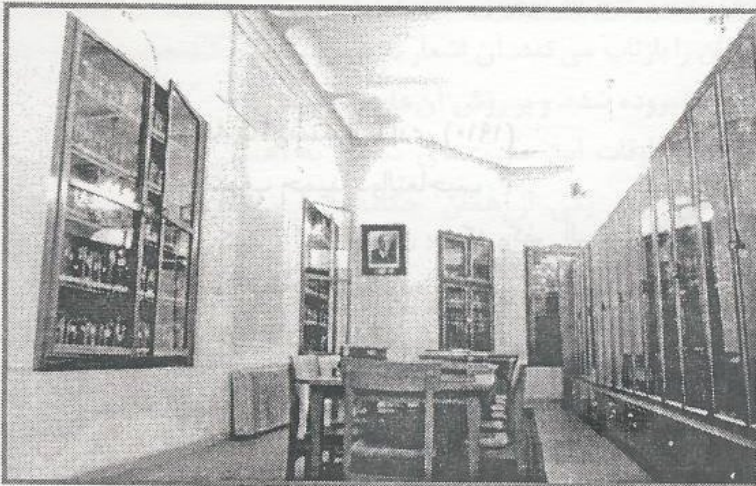
صائب تبریزی، دیوان، ۲۷۵ برگ، خط نستعلیق، (۳۶۰). حسرت، دیوان، خط نستعلیق شکسته، (۶۶۲/۳). میرزا شعاع الدین جرعه، دیوان، خط نستعلیق، (۴۵۸). امیرعلیشیر نوایی، دیوان، ۲۵۷ برگ، خط نسخ، (۴۲۸). میرزا ابراهیم آشتیانی شائق، دیوان، مورخ ۱۳۰۴، ۱۴۵ برگ، خط نستعلیق، (۵۳). میرزا علی مازندرانی هشیار، دیوان، ۲۳۹ برگ، خط نستعلیق، (۱۵۱). طباطبایی حسینی، سیرالمتاخرین من الثامنه عشر الی خمس و تسعین، (در تاریخ هند) مورخ ۱۱۹۵، ۲۵۸ برگ، خط نستعلیق، (۷۸۶). احمد و قار شیرازی، اهبتة الكتاب، خط نستعلیق، (۷۲). حسین علی لواسانی، نصیحت نامه، خط نستعلیق، (۱۹۷). حاج حسن نجخوانی، سفینه التاریخ فی مواد التواریخ، ۲۹۳ برگ، خط نستعلیق، (۶۷۷). فهرست نسخه‌های خطی مجموعه اهدایی مرحوم حاج حسین نجخوانی به کتابخانه ملی تبریز به کوشش دکتر رسول فتحی مجد و به ویراستاری احمد طبری تهیه شده است و به زودی شاهد انتشار آن خواهیم بود. فهرست کتابهای چاپی این مجموعه نیز به توسط احمد طبری تهیه شده است که این فهرست نیز به زودی منتشر خواهد شد.

تصویر شماره ۱- برگ نخست دیوان صائب به خط خودش.

تصویر شماره ۳- بخشی از مخزن کتابهای خطی کتابخانه ملی تبریز، مجموعه مرحوم حسین نخجوانی در محل فعلی کتابخانه ملی تبریز (باغ گلستان).

۱. اطلاعات ذکر شده در این مقاله از بررسی دفت ثبت کتب خطی کتابخانه ملی تبریز جمع‌آوری شده است و اعداد داخل () نشان دهنده شماره ثبت کتاب می‌باشد که البته در نهایت، کتاب با همین شماره در فهرستی که از این مجموعه تهیه شده است معرفی خواهد شد. نویسنده این مقاله خود را مرهون راهنمایی‌های دانشمند محترم جناب آقای طبری رئیس کتابخانه ملی تبریز می‌داند.

تازه‌های نشر

تلخیص المرام فی معرفة الأحكام

العلامة الحلّي (الحسن بن يوسف بن المطهر)، تحقيق: هادي القبيسي، مركز انتشارات دفتر تبليغات اسلامي حوزه علمية قم، قم، ج ۱، ۱۳۷۹ هـ. ش.
تلخیص المرام از آثار مسلم الانتساب علامه حلّی در فقه است که برخی از عالمان بزرگ امامی - از جمله خود مصنف - بر آن شرح و حاشیه نوشته‌اند. این اثر همه ابواب مرسوم فقه را (از طهارت تا دیات) در بردارد و با همه اختصارش أحياناً به ذکر دلیل یا فروع ریز نیز می‌پردازد. مصحح محترم با آنکه در تصحیح کتاب از چهار نسخه استفاده کرده‌اند، متأسفانه به ضبط تفصیل اختلاف نسخ بهای کافی نداده‌اند، و با آنکه خود نوشته‌اند که بسیاری از اختلافات نسخ آثار علامه حلّی ناشی از تصحیحات و تجدید نظرهای خود اوست (نگر: ص ۲۳ و ۲۴)، حقیقتاً به ندرت (به مصداق مثل «النادر کالمعدوم») متعرض گزارش اختلاف ضبط نسخه‌ها گردیده‌اند. با توجه به اهمیت آثار علامه حلّی این کاستی را باید در چاپهای آینده کتاب جبران کرد.

